

КОСОВСЬКА ПРОБЛЕМА ВІД МАРКСА ДО БУША

I

Візьмемо на себе сміливість стверджувати – у політичній публіцистиці «албанське питання» і все, що з ним пов'язано, є актуальним майже 140 років. Регулярно, з початку розпаду Османської імперії, через події першої та другої Балканських воєн, Першої світової, процесів мирного врегулювання після Першої та Другої світових воєн, і до подій «Повітряної війни» 1999 р. і проголошення незалежності Косова в

березні 2008 р. албанська проблематика взагалі та косовська, зокрема, займає провідне місце на шпальтах газет і журналів. Називалася вона по-різному. Від складової «східного питання» до «казусу Косова». З приводу албанців та їхніх земель писали дуже різні люди й дуже різні речі.

Етногенез албанців не належить до досконало вивчених сучасною наукою. Існують принаймні дві теорії – фракійська та іллірійська, які пояснюють процес формування албанського етносу. Дуже схематично, в одному випадку, вчені називали місце формування албанського етносу – на Сході Кавказу (узбережжя Каспійського моря), а в другому – на східних Балканах. Однак, незалежно від етнічних витоків, албанці облаштували свою сучасну територію за 500–800 років до переселення туди слов'ян, серед яких були й серби. Перші родоплеменні утворення на сучасній місцевості проживання албанців відносяться до 4 ст. до н.е. До завоювання Османами, албанці були язичниками. Мешкаючи в гірських районах Південних Балкан, вони відносно мало контактували з народами, які проходили регіоном під час «великого переселення народів». Однак із сербами в албанців відносини склалися не найгіршим чином. Звернемося до давно документально доведених фактів про сумісне проживання в цій частині Балканського півострова слов'ян і албанців в середні віки (що заперечується сучасними сербськими політиками). Так, у битві на Косовому Полі в 1389 р. до антиосманської коаліції на чолі з сербським князем Лазарем входили, окрім сербських боснійських, угорських, влашських (румунських), і албанські ополчення під командуванням Георгія Бальши і Дімітра Йоніми. Албанським землям османи загрожували так само, як і слов'янським, і албанські князі намагалися захищатися разом із сусідами. Про Косовську битву існує обширна наукова література. Пов'язані з нею героїчні та трагічні події знайшли віддзеркалення в усній творчості усіх балканських народів. У 20-ті роки ХХ ст. сербські дослідники виявили, що у фольклорі косовських албанців існує уявлення, що головним героєм битви, який проник у стан ворогів та вбив султана Мурада, був албанець Мілош (Копіліч чи Обіліч). З приводу імен та прізвищ слід сказати, що албанці часто брали зрозумілі сусідам слов'янські імена (Перо Албанац, Нікола Албанеже і т.д.). Урешті-решт документально підтверджено, що лідер антиосман-

ської боротьби албанського народу періоду XV ст. легендарний Сканденберг був наповиною сербом. Можна привести свідчення того, що косовські албанці боролися разом із сербами проти турок під час австро-турецьких воєн 1689–1690 і 1737–1739 рр. у складі збройних сил Габсбургів. Водночас слід сказати, що після завоювання османами їх земель, албанці швидше за інші скорені народи регіону адаптувалися до окупації. Причиною цього був вкрай низький рівень суспільного розвитку албанців, відсутність національної ідеології на той час у вигляді монотеїчної релігії, родоплемінна структура населення, яка зберігається досі. Британські дослідники початку ХХ ст. свідчили, що територія Албанії та Косова населена найвідсталішими в Європі племенами, і що войовничі звичаї американських індіанців, які описав Фенімор Купер, – це дитячі казки порівняно з тим, що трапляється серед албанців. Дослідивши доступні йому матеріали, К.Маркс так сказав із приводу албанців: Будь-яка сусідня країна повинна тримати албанців у жорсткій кийковій дисципліні доти, допоки її економіка не дасть змоги забезпечити їх роботою з черпання води чи рубання дров. Частина албанського населення стала вірою та правдою служити османам. Саме про такого албанця стара сербська пісня: “народила його жорстока арнаутка, лозою шипшини сповивала, ріп’яком змалку годувала”. Однак велика частина албанців розпочала боротьбу з османським пануванням, і ця боротьба тривала до виникнення Албанії в 1913 р. Ситуація з віросповіданням албанців з часом мінялася. До османських завоювань албанці переважним чином були язичниками. Пізніше, в результаті історичних перипетій, співвідношення змінилося: на сьогодні 61% албанців – християни (33% – православні, 28% – католики) і 39% – мусульмани.

На початку ХХ в. осередки антитурецького збройного опору спалахували по всій території Балкан, яка ще перебувала під турецьким пануванням. Читачеві має бути цікаво, що свою роль у ліквідації турецького панування у Європі цілеспрямовано зіграли албанці. Починаючи з часів Сканденберга, їх антиосманські повстання істотно розхитували імперію. У 1910 р., під час загальноалбанського повстання, Косово зіграло роль об’єднувача для албанців Північної Албанії, а також сучасної Чорногорії та Македонії. Однак власні інтереси регіональних вождів, які отримали раптовий вплив, звели нанівець багаторічну боротьбу партизанських чет (загонів) і північні та південні албанські племена виявилися розділеними. Проголошення незалежності Албанії відбулося на півдні країни 28 листопада 1912 р. в місті-порту Влера. На той момент невизнана нова держава мала лише умовно визначені кордонів. Тільки після закінчення Балканських воєн в 1913 р., коли «великі держави» стали вкотре ділити карту Балкан, додавши до загального казана турецький спадок, Албанія офіційно отримала незалежність, статус нейтрального князівства й кордони, за межами яких залишилося значне за чисельністю албанське населення. В результаті цього далися ознаки істотні відмінності у традиціях, вірі та орієнтирах різних албанських племен і сімей. Тоді ж Косово вперше увійшло до складу Сербії в 1913 р., а після Першої світової війни та утворення Югославії – до складу останньої.

Серби виходять на історичну сцену в регіоні Південно-Східної Європи в кінці VI століття, спочатку як васали аварів, а згодом як партнери візантійського імператора Геракліта (правив у 610–641 рр. н.е.). Щоб відбити аварів і болгар назад на схід, Геракліт уклав союз з кількома слов’янськими племінними союзами, які прийшли з північного сходу, з боку Карпатських гір. За візантійської допомоги, слов’яни широко розселилися на Балканах, досягаючи крайнього півдня на березі Егейського моря і навіть освоюючи частини Малої Азії. Племінний союз сербів розселився у внутрішній частині Далматинського узбережжя в області, що тягнеться від сьогоднішньої східної Герцеговини через північну Чорногорію до південно-східної Сербії. Слов’яни розселилися всюди на Балканах у другій половині VII ст.н.е., але оскільки період римського правління в регіоні закінчився неповною асиміляцією раніше завойованих місцевих народів, його слов’янізація являла собою трива-

лий і нерівномірний процес. Саме на Балканах серби сформували першу власну державу, склалися перші сербські королівські династії. Сербська еліта сприйняла східну гілку християнства – православ'я. З часом, як і в інших державах, сербам ставало все необхідніше укріпити світську владу. Зміцнити свою владу сербські королі намагалися через затвердження власного загальнодержавного патріарха, незалежного від Константинополя, тобто через формування сербської автокефальної церкви. Сербська церква була відокремлена від Охридського архієпископства, яке було на той час центром православ'я для Болгарії та Сербії. Автокефальна церква в Сербії була проголошена в 1219 р. у м.Жица (біля сучасного м.Кралево). У цей самий час до Балкан докотилися перші набіги монголо-татар.

Для того, щоб уникнути небезпеки від монголо-татарської навали, місце перебування сербських архієпископів за наказом сербського короля Стефана Неманича наприкінці XIII ст. перенесене на південь – до Печа. Сам процес перенесення сербами церковного центру на землі Косова свідчить – відносини між сербами та албанцями не були поганими, адже немає сенсу переносити власний єпископат на землі ворога. Згодом, у 1375 р. архієпископ Печа був піднятий до статусу патріарха, за що був підданий анафемі Константинополем.

Сербський князь Лазар Хреблянович (він не претендував на королівський титул Душана й тому не став королем), на чолі об'єднаної армії сербів, албанців, боснійців і угорців вийшов на зустріч війську Мурада. Битва між ними відбулася в день св. Віда, 28 червня 1389 р., на Косовому Полі на півдні Сербії. Для битви Лазар зібрав 15–20 тисячну армію, що складалася із сербів, болгар, боснійців, албанців, поляків, угорців, і монголів. Армія Мурада нараховувала 27–30 тисяч чоловік. Упродовж бою воїн Мілош, з табору коаліції, видаючи себе за дезертира, проник до турецького табору й отруєним кинджалом смертельно поранив Мурада. Турки спочатку були збентежені, проте в ході бою їм вдалося завдати поразки коаліційній армії, війська якої розмовляла сімома різними мовами. Внаслідок цієї найбільшої в історії країни поразки, Сербія опинилася в становищі васальної залежності від Османської імперії. Сербські князі змушені були прийняти васалітет, щоб зберегти управління значно зменшеною Рашкою, як тоді називалася Сербія. Її центром спочатку був Белград, а потім м. Смедерево. Після спроби сербських князів досягти домовленості з Боснією про антиосманські дії, формальна незалежність смедеревського князівства була скасована, і у 1459 р. Сербія втратила залишки своєї державності й була приєднана до складу Османської імперії.

Серби та їхні союзники зазнали поразку, але ця подія стала священною темою в сербських народних баладах. Бачення Лазаря напередодні бою, вдавана зрада боснійців під керівництвом Вука Бранковича, вбивство Мурада, допомога, яка прийшла до пораних на полі бою воїнів, – ці та інші події здобули безсмертя в сербській народній літературі. Через народний епос наступні творці сербської національної міфології дивилися на своє минуле, сприймаючи його з глибоким метафізичним змістом, формуючи характерні духовні ознаки нації. Власне Косово перетворилося на сербський Єрусалим тільки з середини XIX ст., коли національна ідеологія стала ототожнювати край з місцем, яке всі серби мали б відвідати, щоб вклонитися могилам героїчних предків.

Косово було та продовжує залишатися одним із найбільш нерозвинених регіонів, особливо в промисловому відношенні. Навіть найбільші в регіоні родовища корисних копалин не використовуються повною мірою. Водночас у Косовому зосереджено 58% запасів вугілля, 52% свинцево-цинкових руд, 100% вісмуту, 50% залізо-нікелевих руд всієї колишньої Югославії, там велося видобування рідкісних і кольорових металів, ртуті, а також неметалічних мінералів (магнезиту, азбесту та ін.), які вивозилися з краю в сирому вигляді або після первинної переробки. Робочу силу становили албанці, адміністрацію, а після 1991 р. й інженерно-технічний персонал, – виключно серби. Свинцево-цинковий

комбінат в Трепче і залізо-нікелевий в Глоговаці представляють принципову цінність для сербської економіки в цілому.

Післявоєнна орієнтація на прискорений індустріальний розвиток Югославії мало торкнулася Косова. Цікавим є те, що міграція албанського населення в міста (не тільки до Косова, а й до Югославії) в цілому була відносно невеликою. Перенаселені сільські райони завжди орієнтувалися на традиційні форми господарювання. Його натуральний характер не сприяв просуванню селянської продукції на загальнодержавний ринок. Як і за прадавніх часів край зберігав замкнутість, обумовлену економічними і етнокультурними особливостями.

Албанці, городяни та сільські жителі, які так чи інакше контактували зі слов'янським населенням, вільно опанували сербохорватську мову, бо вона була мовою міжнаціонального спілкування. Законодавчо закріплена двомовність в краї, що проіснувала до 1989 р., надавала рівні права обом громадам. Однак у повсякденному житті загальноприйнятою нормою стало ведення діловодства сербохорватською мовою на основі латиничної абетки. Для слов'ян гегський (північний) діалект албанської мови, яким розмовляють косовари, досить важкий. Треба визнати, що це не призводило до конфліктів: дві громади доволі мирно співіснували. Проте поступове збільшення диспропорції між чисельністю албанського і слов'янського населення фактично привело до перетворення краю на мононаціональний (у даний час близько 90% населення Косова становлять албанці, і 10% припадає на частку решти всіх національностей). Етнодемографічні особливості ситуації в Косово дуже часто ставали предметом масштабних політичних спекуляцій і в Югославії, і в Сербії, і в світі.

Офіційна югославська пропаганда завжди посилялася на «історичні» права сербів на територію Косова, яка нібито лише згодом піддалася заселенню албанцями, які невідомо звідки прийшли, для яких була характерна висока народжуваність. Таким чином, у слов'ян («законних» жителів) на побутовому рівні формувалося ставлення до їх албанських сусідів як до «незаконних» прибульців та людей «нижчого ґатунку».

Демографічна ситуація в Косово справді є складною. Та без розуміння того, як вона складалася після створення багатонаціональної югославської держави в 1918 р., неможливо знайти шляхи виходу з нинішньої кризи.

II

Заради наближення до об'єктивності поставимо собі кілька запитань: «Що ми знаємо про Косово та албанців? Що це за народ, половина якого має власну державу Албанія, а решта поділена державними кордонами між ще чотирма державами регіону? Наскільки знання історії може допомогти вийти з сучасної політичної ситуації?»

За даними перепису населення 1924 р. (тоді національність визначалася за мовою матері), на території Югославії проживало 441 740 албанців (з них 280 440 – у Косово). Вони становили 2,2% населення всієї Югославії і 64% населення Косова (причому в самій Албанії тоді налічувалося лише 830 тис. жителів).

Після Першої світової війни Італія почала проводити активну експансіоністську політику на Балканах. Югославію вона від часів Версальської мирної конференції сприймала досить вороже. Прагнення фашистської Італії перетворити Албанію на свій плацдарм натрапляло на протидію югославського уряду. Косово та населені албанцями території Македонії вважалися найважливішим стратегічним районом, що входить у систему забезпечення безпеки югославської держави. У рамках створення «смуги безпеки» уздовж кордону з Албанією Белград розробив програму зміни етнічного складу району за рахунок переселення туди сербів і чорногорців та заохочення албанської еміграції.

Закони про колонізацію південних районів Югославії від 24 вересня 1920 р. і 11 червня 1931 р. гарантували переселенцям надання до 50 га землі, безкоштовний переїзд до місця поселення, право користування суспільними лісами і пасовищами, звільнення впродовж трьох років від податків. Земельний фонд формувався за рахунок державної та церковної власності, залишених приватних маєтків і володінь албанців, які експропріювали під приводом відсутності у господарів прав на володіння землею. В результаті двох хвиль колонізації 1922–1929 і 1933–1938 рр. близько 11 тис. сербських і чорногорських сімей здобули в Косово понад 120 тис. га землі. Слов'янські поселення з'явилися там, де в 1913 р. не було жодного серба.

Частина вигнаних зі своїх земель косоварів погодилася виїхати до Албанії. Інші ж переселялися до Туреччини або просто йшли в гори, відроджуючи рух качаків – селян-партизан часів антиосманської боротьби.

Королівський уряд не відмовився від спроб змінити етнічний склад Косова і наприкінці 30-тих років. Теоретичне обґрунтування і практичні кроки з вирішення проблеми містилися в доповіді відомого сербського історика і громадського діяча Васи Чубріловича «Виселення арнаутів», прочитаній у Сербському культурному клубі в Белграді 7 березня 1937 р. На завершення свого виступу він привів дані статистики за 1921–1931 рр., які свідчать, за його словами, про те, що «плодючість албанської жінки завдала поразки нашій колонізаторській політиці (...) ми повинні якнайшвидше зробити з цього висновки і зробити корективи, поки є час». У червні 1938 р. після складних переговорів Белграду вдалося укласти конвенцію з турецьким урядом про переселення до Туреччини 40 тис. сімей югославських (косовських) албанців-мусульман і турок упродовж семи років (з 1939 по 1944 рр.). Не ратифікована конвенція так і залишилася на папері, а албанська проблема продовжувала викликати головний біль у югославського керівництва. На початку 1939 р. італійський міністр закордонних справ Р.Чіано, готуючись до окупації Албанії, запропонував принцу-регенту Павлу брати участь у розділі країни. Той відмовився, заявивши: «Ми маємо стільки албанців у межах нашої держави і стільки від них неприємностей, що у нас немає ані найменшого бажання збільшувати їх число».

У соціалістичній Югославії ідеї про необхідність зміни етнічного складу населення шляхом депортацій і заохочення виїзду албанців до Туреччини не були відкинуті та послідовно застосовувалися. Проте всі ці заходи не дали результатів: з 1948 р. аж до 90-х років відбувалося поступове абсолютне та відносне збільшення чисельності албанського населення в Косово за рахунок природного приросту.

Усі дослідники, які вивчають демографічні процеси в Югославії, спираються на офіційні результати перепису населення 1981 р. як на найбільш достовірні. Вони, зокрема, відзначали значну перевагу албанського населення над сербським.

За переписом населення 1991 р. (який косовські албанці бойкотували, що знижує міру достовірності), із загальної чисельності 1954747 жителів Косова албанців налічувалося 1607690 (82,2%), а сербів – 195301 (10%). Причому в цілому за період з 1948 по 1991 рр. чисельність албанців у краї зросла в 3,2 разу, головним чином за рахунок високого рівня народжуваності і зниження смертності. У 1988 р. кожен третій житель Югославії був народжений в Косово.

Статистичні дані свідчать, що тільки у період 1948–1961 рр. відбувалося відносне зниження частки албанців у загальній чисельності населення Косова. У той період уряд Туреччини погодився прийняти на постійне проживання деяку кількість мусульман-турок з Югославії, і тоді міняти національність почали не тільки албанці, а й всі ті, кого югославський соціалізм не влаштовував через ті чи інші міркування. У результаті з 259535 кандидатів на виїзд у 1953 р. тільки 181887 чоловік (70,1%) в анкетах назвали турецьку мову рідною.

Бріонський пленум ЦК СКЮ 1966 р. зупинив виселення до Туреччини і констатував, що у 50-ті роки Косово справді захлеснула хвиля переслідування албанського населення. Методи роботи держбезпеки у вирішенні національного питання засудили. Розпочався процес усвідомлення албанцями своїх прав, було декларовано їхнє рівноправ'я з сербами і чорногорцями і... почався від'їзд сербів. Виїжджали замішані в зловживаннях чиновники з поліцейських органів і державного апарата, колоністи, які не зуміли прижитися, й ті, хто позбувся привілеїв. Тоді близько 40% сербських переселенців осіли в околицях Белграда. На їх місця до Косова приїжджали албанці з Македонії, Південної Сербії, Чорногорії.

У результаті, у 1971 р. статистика зафіксувала подвійне (порівняно з 1948 р.) зростання албанського населення і найбільшу, порівняно з попередніми періодами, чисельність сербського і чорногорського населення (228261 і 31555 чол. відповідно). Тому, попри те, що в подальші два десятиліття економічна еміграція косоварів (головним чином у ФРН) перевищувала слов'янську, відсоткове співвідношення змінювалося на користь перших. За той самий час офіційна югославська статистика зафіксувала зменшення чисельності сербів на 33 тис. У цілому ж у всій Югославії скорочення частки сербів у всіх республіках (окрім Словенії) стало особливо помітним з 1961 р.

За останньою конституцією СФРЮ 1974 р. Косово було одним із двох автономних країв в складі Сербії з територією 10 тис. кв. км і населенням 1,5–2 млн. чол. Тут найвища у Європі народжуваність, албанські сім'ї нараховують в середньому по 7 осіб, понад 50% населення молодші за 20 років. Одночасно це найбідніша територія всієї колишньої Югославії з найнижчим рівнем економічного розвитку. Албанське населення Косова становить сьогодні понад 25% населення Сербії. Враховуючи наявний серед албанців коефіцієнт народжуваності, на 2020 р. серби в Сербії стануть етнічною меншиною.

Завжди гострий національний конфлікт між сербами та хорватами в єдиній державі поступився місцем набагато гострішому конфлікту між югославською федерацією та албанським сепаратизмом на початку 1981 р. Головним політичним гаслом під час демонстрацій, що розпочалися 1981 р. тоді в столиці, соціалістичного автономного краю Косова м. Приштина, було – «Косово – республіка». Після цього органами держбезпеки СФРЮ у Приштині та інших містах Косова були розкриті нелегальні організації студентів і молоді на кшталт «Марксистсько-ленінська партія албанців в Югославії». За спиною таких організацій стояв політичний тоталітаризм сталінського типу в особі керівництва тодішньої Албанії. І на початку подій в Косово, і пізніше, албанська опозиція виступала за створення етнічно чистого краю з метою пізнішого проголошення республіки в складі югославської федерації. У перспективі, користуючись формальним правом на самовизначення аж до відокремлення (яке існувало в конституції СФРЮ), республіка могла відокремитися від Югославії.

Антидержавні виступи албанського населення Косова, які розпочалися в 1981 р., мали під собою національне підґрунтя. Після придушення відкритих виступів на початку 80-х років, опозиція в Косово почала проводити політику витіснення звідти представників інших національностей. Наслідком цього тиску на неалбанське населення став виїзд з Косова 22 тис. 307 сербів і чорногорців у період з кінця 1981 до лютого 1987 року. Масова міграція працездатного населення з Косова змусила Союзне Виконавче Віче (уряд) СФРЮ в грудні 1987 року прийняти спеціальну федеральну програму припинення виїзду сербів і чорногорців із Косова. Для наведення ладу на початку 1982 року до Косова був введений спеціальний загін міліції та служби безпеки чисельністю до 1000 чол.

Напруженість в Косово та зміни в політичній ситуації першої половини 80-х років підштовхнули керівництво Сербії до нової постановки питання про конституцію республіки як держави. У даному випадку специфічність становища Сербії полягала в тому, що

вона єдина з всіх республік СФРЮ мала в своєму складі два автономних краї – Косово та Воєводину.

За конституцією СФРЮ, і Сербія і автономні краї були суб'єктами федерації, що робило вельми незалежними крайові керівництва. Подібне становище в республіці завжди сприймалося негативно. Краї ж, у свою чергу, повсякчас намагались якомога далі відійти від „опіки” республіки. Недовір'я та напруженість у відносинах між керівництвами республіки та країв стали переростати в політичну боротьбу, яка нагадувала боротьбу незалежних політичних структур. З іншого боку, Сербія певний час не хотіла ліквідувати автономію Косова та Воєводини з огляду на те, що представники цих країв входили до складу Президії СФРЮ з двома своїми голосами. За конституцією СФРЮ, вищий державний орган країни складався з представників республік і країв – по 2 представники від кожної республіки та по одному – від кожного краю. Тобто під час прийняття рішень на рівні Президії СФРЮ, у Сербії було 4 голоси на відміну від інших республік, у яких було по 2 голоси.

Погіршення ситуації з правами косовських албанців пов'язано з діяльністю С.Мілошевича, який з січня 1986 р. обійняв посаду голови Союзу комуністів Сербії. У 1987 р. з ініціативи С.Мілошевича були прийняті поправки до конституції Сербії, які значно обмежували права автономій. Ці заходи були одностайно підтримані населенням Сербії та Чорногорії. В 1988 р. за сприяння Мілошевича в Сербії був створений Комітет захисту косовських сербів та чорногорців. У 1989 р. С.Мілошевич несподівано став одним із найпопулярніших політиків в Сербії, виголосивши слова, перетворені народом на гасло: «Ніхто не має права бити сербів». Ними С.Мілошевич зупинив міліцію, яка розпочала боротьбу з заворушеннями, котрі, як дехто вважає, ним же і були інспіровані. Сербському керівництву вдалося використати національні почуття свого народу для побудови основ державної політики. Це було зроблено за допомогою маніпуляцій при використанні відповідних причинно-наслідкових зв'язків в ідеологічній діяльності. Наприклад, коли на початку 90-х років працівники зібралися на мітинг з економічних питань, до них з промовою звернувся С.Мілошевич, і після мітингу в своєму інтерв'ю він сказав про мітингувальників: «Вони прийшли сюди як робітники, а пішли звідси як серби». На хвилі своєї популярності, здобутої в боротьбі за права косовських сербів, Мілошевич в травні 1989 р. став лідером Сербії. Вміло підібраний ним керівний склад представницьких органів Косова та Воєводини у 1989 р. висловився за повернення ключових функцій автономій сербському керівництву. Таким чином, автономія Косова та Воєводини звелася нанівець шляхом введення в краї прямого правління Сербії, що було затверджено відповідними поправками до конституції Сербії.

У відповідь на такі дії сербського керівництва, влітку 1990 р. косовська опозиція, яка мала більшість в Скупщині Косова, проголосила край самостійною республікою в складі СФРЮ. Одразу після цього представницькі органи Косова були розпущені і Косово поставлено під пряму юрисдикцію сербського уряду. Засоби масової інформації та навчальні заклади взято під суворий контроль, проведено чистку кадрів, внаслідок якої багато албанців втратили робочі місця, що за умов великого безробіття додало загальної напруги. Ситуація в краї ускладнюється тим, що тут розселяли сербських біженців з Хорватії та з Боснії та Герцеговини.

У лютому 1991 р. із приводу конституційного статусу Косова відбулося спеціальне засідання Конституційного суду СФРЮ, який виніс рішення залишити статус Косова без змін. З 1990 р. понад 400 тис. албанців переїхали до Македонії. Саме на території Македонії політичні емігранти з Косова – депутати розігнаної крайової скупщини – проголосили «Республіку Косово». У грудні 1994 р. у Македонії було заарештовано та депортовано в Косово 20 депутатів парламенту Республіки Косово.

У 1990 р. було прийнято нову Конституцію Республіки Сербія за участі легітимних представників албанської національної меншини. На думку сербської сторони, прийняття конституції пододало параліч Республіки Сербія, яка до цього часу функціонувала як федерація, що об'єднувала в собі дві держави. Лідери косовських албанців вважають, що законодавча база Сербії та СРЮ містить 32 дискримінаційні закони (включаючи 2 державні програми) та 470 підзаконних актів, які спрямовані проти Косова. Наприклад, з 1990 р. у Косово було скасовано викладання албанською мовою в усіх навчальних закладах, а в 1994 р. відновлене викладання албанською лише в середніх школах. 1 вересня 1996 р. при посередництві Ватикану між С.Мілошевичем та І.Ругова було досягнуто домовленості про нормалізацію освітньої системи Косова. З метою реалізації положень цієї угоди було сформовано комісію, що складалася з трьох сербів і трьох албанців. Відбулося тільки три засідання цієї комісії, яка не змогла існувати з огляду на взаємні звинувачення сторін.

З 1990 р. албанське населення бойкотує всі заходи сербського уряду – від виборів до перепису населення. З 1989 р. рух опору краю очолює Ібрагім Ругова, професор літературознавства, в минулому – викладач університету в Приштині, якого називали «косовським Ганді» через відкидання ним насильницьких методів боротьби. Він створив та очолив Демократичну партію – найпопулярнішу албанську політичну партію. У відповідь на дії сербського уряду ДП почала утворювати власні, паралельні суспільні структури: систему освіти, охорони здоров'я. У вересні 1991 р. ДП організувала референдум серед албанців, на якому 99% учасників опитування висловилися за створення власної албанської держави. 24 травня 1992 р. вона організувала вибори до парламенту не існуючої «Республіки Косово».

Складність поточної ситуації полягає у її спотвореному сприйнятті – як проблеми з визначенням «хто правий?» у своїх вимогах – серби чи албанці. Переважна більшість досліджень косовської проблеми зводиться до описання її історичного підґрунтя або до хронології поневірян однієї сторони через зусилля іншої.

Питання статусу Косова було внутрішнім питанням Сербії до операції НАТО проти Югославії в березні–червні 1999 р. Ця операція, яка стала однією з перших демонстрацій на практиці теоретично суперечливої і неоднозначної концепції «гуманітарної інтервенції», перевела питання Косова в площину міжнародної проблеми, яка вимагала вирішення через інструментарій ООН. Процес міжнародного врегулювання цієї проблеми був започаткований резолюцією ООН 1244 (1999), яка, підтвердивши суверенітет і територіальну цілісність СРЮ, створила в Косово міжнародну адміністрацію ООН (ЮНМІК).

На виконання резолюції 1244 у 1999 р. до Косова був уведений міжнародний миротворчий контингент під командуванням НАТО (КФОР).

Конституційне становище Косова як автономного краю в складі республіки Сербії визначається новою конституцією Сербії, прийнятою у жовтні 2006 р. У своїй новій конституції Сербія проголосила, що «край Косово й Метохія є невід'ємною складовою частиною території Сербії...», і з такого статусу краю Косово й Метохії «впливає конституційний обов'язок усіх державних органів представляти й захищати державні інтереси Сербії в Косово й Метохії у всіх внутрішніх і зовнішніх політичних відносинах».

Статус Косова вирішувався Контактною групою, до складу якої входять Великобританія, Росія, США, Франція, Німеччина та Італія. 7 жовтня 2005 р. Контактна група зареєструвала в Секретаріаті ООН основний робочий документ – «Керівні принципи», які були покладені в основу переговорів по Косово, які проходили з лютого 2006 р. під головуванням спеціального представника генерального секретаря ООН Мартті Ахтісаарі. З липня 2006 р. відбуваються прямі переговори між сербською та косовською сторонами у Відні.

З початку переговорів було очевидно, що головні учасники переговорів – Сербія й представники косовських албанців – займали практично взаємовиключні позиції. Косовські албанці вимагали повної та безумовної незалежності Косова. Сербія виступала категорично проти зміни своїх кордонів і надання незалежності Косово, наполягаючи на його широкій автономії в складі Сербії. На переговорах у Відні основним питанням стали гарантії прав національних меншин.

На парламентських виборах у Сербії, які відбулися в січні 2007 р., перемогла націоналістична Сербська радикальна партія, чий лідер Воїслав Шешель знаходиться у в'язниці в Гаазі, очікуючи вироку Міжнародного трибуналу. Фактом є те, що, зміцнення позицій радикально-націоналістичних сил у Сербії, які жорстко виступають проти будь-яких видів автономії Косова чи його виходу зі складу Сербії, прямо пропорційне міжнародним зусиллям цей статус змінити. Сербські націоналісти одержали на виборах у січні 2007 р. найбільшу частку голосів виборців – 28%, водночас, коли їх опоненти, лівоцентристська партія президента Сербії Бориса Тадича, – 23%, а Демократична партія Сербії прем'єра Воїслава Коштуниці – тільки 17%. У питанні Косова навіть помірковані сербські політики уникають виступати за будь-які поступки з огляду на побоювання втратити підтримку електорату. І процес прийняття конституції Сербії у жовтні 2006 р. і парламентські вибори січня 2007 р. центральним питанням мали ставлення до проблеми Косова. Для будь-якого суб'єкта політичного процесу в Сербії та в Косово ставлення до косовської проблеми є основним показником для визначення міри його підтримки електоратом.

При цьому парадоксальним є факт, що сербське населення переважним чином підтримує ідею вступу своєї держави до НАТО та євроінтеграційні кроки власного уряду.

III

Кожна з конфліктних ситуацій має власні рушійні сили, і кожен конфлікт унікальний. Основною причиною зіткнень різних етноконфесійних груп є суперечки навколо тих чи інших територій та прагнення встановити над цими територіями контроль певного етносу (часто під прикриттям гасла права націй на самовизначення). Тут слід згадати концепцію націоналізму (Е.Хобсбаум, Е.Геллнер), яка визначає це явище як політичну ідеологію, що обстоює необхідність збігу державних кордонів з національними.

Виникнення подібного роду суперечок визначається тим, що у багатонаціональних державах, таких як СРСП або СФРЮ, адміністративні кордони часто визначалися штучно та умовно. У будь-якому випадку, при розпаді СРСП і Югославії переважна частина цих адміністративних кордонів перетворилася на державні й розділила території компактного проживання етнічних груп (наприклад, сербів, значна частина яких проживала в Боснії і Герцеговині та Хорватії, або албанців, розділених між Сербією, Чорногорією та Македонією).

За цих умов логічним для багатьох народів, які виявилися меншинами в нових незалежних державах, є прагнення підвищити статус своєї території. У ряді випадків ці території вже мали автономію в рамках колишніх союзних республік, в інших випадках йшлося про «бездержавні» етнічні меншини. Далеко не завжди подібні ситуації приводили до серйозних конфліктів. Так, поступово зійшли нанівець вимоги створити польську територіальну автономію в Литві, російську – в Естонії і Латвії, таджицьку – в Узбекистані й багато інших.

У ході цих конфліктів виявилася одна з основних суперечностей міжнародного права. Якщо керівники нових незалежних держав, чиї міжнародно визнані кордони були порушені «сепаратистами», апелюють до принципу територіальної цілісності, то держави «самопроголошені», кажуть про право націй на самовизначення.

Часто етнополітичні конфлікти доповнюються етнокримінальними. Зіткнення на етнічному ґрунті нерідко інспіруються кримінальними угрупованнями, мета яких використовувати масові заворушення для того, щоб оволодіти майном жертв чи усунути конкурентів, які займають вигідні позиції в системі «етнічного розподілу праці».

У доповіді «Комісії Карнегі із запобігання кровопролитним конфліктам» (1998) наголошується, що використання термінів «етнічний», «релігійний», «племінний» або «фракційний» здебільшого не дає можливості адекватно пояснити причини, з яких люди вдаються до масового насильства заради досягнення своїх цілей. «Зобразити конфлікт як просто етнічну війну означає допустити можливість того, що ми виявимося дезорієнтованими в своєму політичному виборі, адже ми створюємо помилкове враження, що етнічні, культурні та релігійні відмінності можуть бути просто загнані всередину». Автори доповіді вважають, що «масове насильство майже завжди виникає з навмисного бажання тих чи інших амбітних лідерів і груп відреагувати силовим шляхом на широке коло соціальних, економічних і політичних проблем, які хоча й створюють середовище для конфліктів, але самі по собі не породжують насильства».

Конфлікт в Косово являє собою небезпеку реальної дестабілізації стану на Балканах. Край знаходиться між Сербією, Македонією, Албанією та Чорногорією, кожна з яких має певну частину своїх національних інтересів, пов'язану з Косово.

Македонія має внутрішню проблему, яку становлять західні райони, населені на більш як 60% албанцями. Загалом, албанці становлять близько 40% населення Македонії. Як і на інших територіях колишньої Югославії, албанці тут політично активні та вимагають надання їм автономії у складі Македонії. Слід зазначити, що відносини косовських албанців завжди були щільніші з македонськими албанцями, ніж з албанськими. Македонське керівництво дуже стурбоване посиленою активністю албанського населення в республіці й значною перевагою демографічного приросту албанського населення над македонським. Македонці в західних районах Македонії починають становити етнічну меншину й дедалі частіше висловлюють своє незадоволення співіснуванням з албанцями. Більшість македонських албанців підтримує ідею про незалежність Косова та активно допомагає в досягненні цієї мети. Представники македонських албанців входять до парламенту та уряду Македонії, але більшість радикальних албанських кіл Македонії спираються на тезу про дискримінаційну діяльність македонського керівництва.

НАТО почав розробку програми військової допомоги країнам регіону у випадку ескалації косовського конфлікту на початку 1998 р. Представник держсекретаря США С.Телбот упродовж березня 1998 р. відвідав Албанію, Словенію, Болгарію, Румунію та Македонію, де провів низку переговорів із приводу подій в Косово. Для встановлення діалогу між косовською опозицією та офіційним Белградом Президент США призначив свого спеціального представника на Балканах Роберта Гелбарда. За заявою Р.Гелбарда, США та західні країни більше не бажають поновлення ситуації 1991–1992 рр., коли їх надто тривале вагання з діями призвело до початку міжетнічної різанини в Боснії та Герцеговині.

У РБ ООН не було єдності стосовно косовської проблеми. Якщо представник США висловлювався за рішучі дії світового співтовариства проти СРЮ, представники РФ та КНР виступали за те, щоб визнати косовську проблему внутрішньою проблемою СРЮ.

Восени 1998 року збройна конфронтація в Косово ще більше загострилася. Через кожні кілька днів приходили повідомлення про те, що ще один етнічний албанець вбитий сербськими силами безпеки. Визвольна Армія Косово (ВАК), в свою чергу, також нападала і вбивала сербських поліцейських. 18 жовтня були викрадені два сербських журналісти, а 19 листопада був узятий у заручники інспектор сербської поліції. Всі вони пізніше були звільнені. З 24 по 28 грудня відбувалися збройні сутички неподалік від м.Подуєво. У цей

період Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) закликала обидві сторони – сербські сили та ВАРК – припинити збройні акції, звинувачуючи в кровопролитті обидві сторони.

Жорстоке вбивство 45 мирних жителів у південному селі Рачак, що сталося 15 січня 1999 року, підштовхнуло НАТО втрутитися в конфлікт на стороні етнічних албанців Косово. 17 січня Вільям Уолкер, глава місії ОБСЄ в Косово, повідомив, що в Рачаку сербськими силами були вбиті принаймні 40 мирних жителів-албанців. Президент Республіки Сербії Мілан Мілутинович звинуватив В.Уолкера в упередженості та перевищенні своїх повноважень, і 17 січня федеральний уряд наказав В.Уолкеру впродовж 48 годин залишити країну. На терміново скликаному надзвичайному засіданні в Брюсселі, Рада НАТО зажадала, щоб С.Мілошевич з'ясував імена тих, хто віддав наказ про операцію в Рачаку, і притягнув їх до суду. С.Мілошевича також закликали до співробітництва з Міжнародним трибуналом по колишній Югославії та зажадали надати представникам Трибуналу можливість розслідувати масове вбивство в Рачаку. Головний обвинувач Трибуналу Луїз Арбор оголосила, що сама відправляється в Косово, щоб особисто очолити розслідування різанини в Рачаку. Однак групу слідчих на чолі з нею затримали на югославсько-македонському кордоні й заборонили в'їзд у країну. 19 січня представники командування НАТО Веслі Кларк і Клаус Номанн направили С.Мілошевичу «останнє» суворе попередження, яке включало такі пункти: скасувати рішення про висилку В.Уолкера, дозволити групі слідчих трибуналу розслідувати масове убивство в Рачаку, вжити заходів зі з'ясування імен та притягненню до суду тих, хто відповідає за різанину в Рачаку, припинити порушення сербськими силами безпеки в Косово угоди про припинення вогню, досягнуте в жовтні 1998 р. Після візиту в Белград голови ОБСЄ Кнута Волебека 22 січня югославський федеральний уряд «призупинив» виконання рішення про висилку Уолкера.

У середині січня представники країн Контактної групи на основі «плану Хілла» працювали над новим планом для проведення негайних переговорів між сербами та етнічними албанцями. Контактна група була створена в 1994 році з метою координації міжнародних дій у зв'язку з війною в Боснії. Вона включила представників Англії, Франції, Німеччини, Італії, Росії і США. «План Хілла», що отримав свою назву по імені посла США в Македонії Кристофера Хілла, який був представником американської сторони на переговорах з приводу кризи в Косово, запропонував умови надання автономії Косово, не передбачаючи повної незалежності даного регіону. Контактна група дала плану нову назву «Десять принципів» і виробила додаток, який передбачав розміщення міжнародних миротворчих сил на території Косово. Незабаром після цього Рада НАТО висунула ультиматум сербам і косовським албанцям, вимагаючи, щоб переговори за планом «Десять принципів» розпочалися негайно. Міжнародна конференція з мирного врегулювання в Косово почалася 6 лютого в Шато Рамбуйє, неподалік від Парижа і, за розрахунками, мала б завершитися угодою між сторонами до кінця місяця.

Сербський парламент схвалив пропозицію сербського уряду про участь у мирних переговорах. З 250 делегатів 227 проголосували «за», 3 – «проти» і 3 утрималися. Дане рішення виходило від сербського, а не від федерального парламенту, що відображало головну позицію Мілошевича: конфлікт у Косово є внутрішньою справою Сербії. Проти участі в переговорах виступав, головним чином, Воїслав Шешель. Сербську делегацію очолив Ратко Маркович (член СПС і глава делегації на переговорах), до якого приєдналися заступники федерального прем'єр-міністра і помічники Мілошевича Никола Саїнович і Владан Кутлесич. До складу делегації також увійшли Володимир Стамбук, заступник голови сербського парламенту, і Воїслав Живкович, керівник регіональної організації СПС у Косово. До складу делегації косовських албанців входили Хашим Тачі, Р.Чос'я, І.Ругова і в середині вона не відрізнялася єдністю поглядів. Очолив делегацію Ібрагім Ругова.

Посередники ознайомили спочатку одну, а потім іншу сторону з планом «Десять принципів» і додатками до нього, що стосувалися військових питань. Після оптимістичного початку переговори зайшли в безвихідь. 13 лютого М. Мілутинович прибув до Рамбуйє нібито для того, щоб наполягати на підписанні обома сторонами плану мирного врегулювання. Однак він звинуватив посередників і делегацію косовських албанців у тому, що вони утруднюють переговорний процес, не допускаючи прямих переговорів між двома делегаціями. Проте посередники незабаром зрозуміли, що метою прибуття М. Мілутиновича до Рамбуйє було блокування планів НАТО, пов'язаних з можливістю використання своїх наземних військ як миротворчих сил у Косово. Після зустрічі з М. Мілутиновичем 22 лютого держсекретар США Мадлен Олбрайт попередила сербів, що, якщо вони спровокують зрив переговорів, то по СРЮ будуть нанесені повітряні удари. Однак М. Мілутинович твердо дотримувався позиції, яка не припускала введення наземних сил НАТО на територію Косово, навіть якщо російська сторона погодиться з цим положенням. Незабаром сербська сторона стала заперечувати те, що раніше була готова прийняти умови Контактної групи. Зі свого боку, ВАК наполягала на тому, що тільки війська НАТО можуть захистити етнічних албанців від сербської агресії. Делегація албанців стала вимагати внесення до угоди положень, які передбачають вихід Косова зі складу Сербії та Союзної Республіки Югославії.

Термін підписання угоди минув опівдні 20 лютого, проте він був продовжений до 23 лютого з тим, щоб дати сторонам можливість дійти згоди по додатку, що визначав статус і склад миротворчих сил. Хоча цивільні аспекти плану мирного врегулювання в Косово були прийняті обома сторонами, два питання залишалися невирішеними: косовські албанці наполягали на проведенні референдуму по питанню про незалежність Косова після закінчення трирічного перехідного періоду, у той час як представники сербської сторони категорично відхиляли введення на територію Косово іноземних військ, особливо військ НАТО, як миротворчих сил. Сербі також підкреслювали, що висунута албанцями вимога про проведення референдуму по питанню про незалежність Косово підтверджує законність військових акцій Сербії, спрямованих на захист цілісності єдиної держави.

Після невдалих спроб досягти угоди в переговорах була оголошена перерва і сторонам було запропоновано протягом двох тижнів обміркувати план мирного врегулювання й передати його на розгляд глав сторін у Белграді і Приштині. Нарешті, 15 березня Ругова оголосив, що делегація етнічних албанців готова підписати «Десять принципів» контактної групи. Проте серби так і не висловили свого рішення. У відповідь на це 24 березня 1999 р. НАТО почало бомбардування території СРЮ.

Збройні сили НАТО почали нанесення масованих авіаційних ударів по різних об'єктах на території Югославії. Згоду ООН на такі дії на момент початку операції не було отримано. Проте 26 березня 12 з 15 членів РБ ООН висловилися за схвалення дій альянсу. Проти виступили Росія, Китай та Нігерія. Росія виступила з пропозицією засудити дії НАТО проти СРЮ, як агресію. Акція НАТО, яка тривала з 24 березня 1999 р. по 10 червня 1999 р., не була офіційно кваліфікована з боку Організації Об'єднаних Націй як агресія.

Дії НАТО носили безкомпромісний характер. Від СРЮ беззастережно вимагалось вивести свої війська та поліцію з краю та прийняти мирний план врегулювання на основі визнання автономії краю. Безпосередню участь в операції шляхом надання збройних сил або території для їх розгортання прийняли 14 держав: Бельгія, Великобританія, Угорщина, Німеччина, Данія, Іспанія, Італія, Канада, Нідерланди, Норвегія, Португалія, США, Туреччина, Франція. Повітряний простір чи територію для розгортання підрозділів НАТО надали нейтральні держави: Албанія, Болгарія, Македонія, Румунія.

За даними міністерства оборони СРЮ, по території країни було нанесено 2300 повітряних ударів по 995 об'єктах. Випущено більш як 1000 крилатих ракет, скинуто близько

3000 бомб. За інформацією Пентагона, використано 23 тис. бомб і ракет. У результаті операції втрати серед цивільного населення СРЮ становили 1,2 тис. убитих, 5 тис. поранених.

Шляхом проведення повітряної операції альянс домогся капітуляції СРЮ в Косово на умовах, висунених альянсом до війни. Війська СРЮ було виведено з Косово. Можна розглянути гуманітарні наслідки дій альянсу. За 1998 – початок 1999 рр. з території Косово виїхало 350–400 тис. албанців. До 150 тис. албанців за цей період були переміщені сербськими силами безпеки всередині краю. Удари НАТО викликали виїзд з території краю ще до 150 тис. албанців та до 50 тис. сербів. Після завершення операції до 500 тис. албанців повернулося до краю, а серби продовжували його залишили.

З метою закріпити результати повітряної кампанії, повернути албанських біженців, а також вивести Косово з-під влади уряду СРЮ, НАТО ініціювало миротворчу операцію в провінції, що проводиться за резолюцією Ради Безпеки ООН №1244. У цій операції бере участь близько 50 тис. військовослужбовців. Контингенти з США, Великобританії, Німеччини, Франції, Італії та ряду інших держав діють під керівництвом НАТО. Росія представлена військовослужбовцями, які діють під національним контролем. Ці сили з підтримання миру отримали назву KFOR. До їх складу також входять близько 3 тисяч поліцейських із різних країн, які підтримують порядок в краї за умови формування власних албанських сил правопорядку. Сили розподілені в краї по п'ятьох секторах – американському, британському, німецькому, італійському та французькому.

IV

Міжнародне втручання має суперечливі загальні результати у заморожуванні кризових ситуацій на Балканах, в Закавказзі та Молдові. При цьому зміна підходів світової спільноти до принципів і правил міжнародної миротворчості різною мірою торкнулася різних регіонів і різних конфліктних ситуацій.

У період «холодної війни» миротворчі місії за мандатом ООН зазвичай розгорталися для спостереження за припиненням вогню, і це розгортання відбувалося з відома ворогуючих сторін. Як правило, ступінь успішності цих операцій був високим. Їх завдання не стосувалося положень VII розділу Статуту ООН, де йдеться про порушення миру та акти агресії. Під впливом конфліктів у Сомалі та в Боснії, межа між двома останніми сферами почала розмиватися. Рубіжною стала доповідь генерального секретаря ООН Б. Бутроса-Галі «Порядок денний для миру: превентивна дипломатія, встановлення і підтримка світу» (червень 1992 р.), в якій йшлося про те, що миротворчі операції не обов'язково мають залежати від згоди всіх конфліктуючих сторін. Це додало легітимності міжнародному втручання у внутрідержавні конфлікти. Тепер втручання могло здійснюватися під прикриттям гуманітарних інтервенцій, покликаних полегшити страждання мирного населення.

Розмивання межі між традиційною «миротворчістю» (коли потрібна згода сторін конфлікту) і «примусення до миру» (коли такої згоди не вимагається) привело до розширення основи для міжнародного втручання в конфлікти й створення цілої інфраструктури такого втручання. Змінилася сама термінологія міжнародної миротворчості. Нині вже можна говорити про «миротворчість другого покоління» на протилежність «першому поколінню» миротворчих операцій, коли ще можна було чітко розмежувати операції з підтримки миру та операції силового встановлення миру.

Як показав досвід врегулювання в Боснії, що стала наочним прикладом застосування доктрини «глобального управління», здійснення заходів, покликаних нейтралізувати конфліктний потенціал, у будь-якому випадку припускає встановлення над даною територією міжнародного протекторату. Здійснюючись від імені ООН силами НАТО або ЄС, він ви-

ражається в тому, що легітимні та вибрані народом власті даної території володіють лише обмеженим суверенітетом, підпорядкувавши свої дії високим представникам міжнародних організацій.

Миротворчий процес в Боснії та Косово будується на взаємодоповнюючих зусиллях різних міжнародних інститутів (ООН та її різні агентства, ЄС, НАТО, ОБСЄ, Рада Європи, МВФ, Світовий банк). Вони були покликані взаємодіяти не тільки з номінальними керівниками країни чи з лідерами ворогуючих етнічних громад, а й з широкими колами громадянського суспільства.

Попри те, що реалізація доктрини «ліберального інтернаціоналізму» (а фактично м'якої окупації) в конфліктних регіонах на Балканах дозволила досить ефективно перевести протистояння з «гарячої» стадії у стадію стабілізації, оцінка реального миротворчого досвіду в колишній СФРЮ виявляється неоднозначною. Одна з основних претензій, які висувуються до інститутів, що здійснюють міжнародний протекторат, обумовлена тим, що останній не завжди є неупередженим.

Інша претензія пов'язана з тим, що дії миротворчих місій, керованих ООН, часто спрямовані не стільки на примирення ворогуючих сторін, скільки на здійснення примусових заходів.

Косовська проблема на сьогодні є джерелом м'яких загроз та регіональної нестабільності. В Косово сформувалася специфічна політична ситуація – формально край належить суверенній Сербії при фактичному міжнародному протектораті, підтриманому міжнародним миротворчим військово-поліцейським контингентом, участь в якому бере Україна. Це створює передумови для перетворення Косова на офшорну зону та джерело контрабанди регіонального масштабу. Політичні наслідки такої подвійності викликають серйозні проблеми всередині сербського суспільства. Різне ставлення до сторін косовського конфлікту є додатковим подразником у відносинах двох членів НАТО – Греції та Туреччини. Ставлення до способів вирішення проблеми є елементом розбіжностей між США та ЄС, з одного боку, і РФ та Китаєм – з іншого.

Питання майбутнього статусу Косова найбільше впливає на ситуацію в Македонії та в Боснії і Герцеговині (БіГ). Боснія та Герцеговина сьогодні є під фактичним протекторатом ЄС. У сербській частині БіГ дедалі потужнішим стає рух за проведення референдуму про приєднання до Сербії. Натомість, США та їх європейські партнери таку ідею відкидають. Надання незалежності Косову дасть змогу сербам Боснії та Герцеговини та Сербії ставити питання про свої права.

Це саме стосується й албанських меншин у сусідній Македонії, де близько 25% її двохмільйонного населення становлять албанці, які знайшли тут притулок під час конфлікту в Косово 1999 р. і повітряної війни НАТО проти СРЮ. Ця напруженість разом із політичними непорозуміннями щодо питань конституційного статусу албанської громади, статусу албанської мови, громадянства та місцевого самоврядування вилилася у внутрішній македонсько-албанський конфлікт у 2001 р. Попри підписання Охридських угод, які надали значних прав албанській громаді, і сьогодні не можна повністю відкидати небезпеку перекидання конфлікту з Косово на Македонію.

Очевидно, що визнання незалежності Косова дасть потужний імпульс тим політичним силам, які представляють албанську громаду в Македонії.

З точки зору представників США та Євросоюзу, унікальність косовської ситуації обумовлена розпадом Югославії та необхідністю з боку міжнародного співтовариства прийняти термінові заходи зважаючи на невиконання С. Мілошевічем резолюції РБ ООН № 1244. Інші невизнані держави, на думку цих представників, не можуть розраховувати на визнання, оскільки не мають відповідної резолюції ООН.

Чорногорський випадок в цьому сенсі теж нічого не спрощує. Після розпаду старої Югославії у 1991 р. Сербія та Чорногорія юридично і фактично були договірною федерацією, яка в 2003 р. (за посередництва Євросоюзу і з відома обох сторін) перетворилася на перехідне конфедеративне утворення з правом Чорногорії на відділення після трирічного терміну. Поняття «Територіальна цілісність» по відношенню до такої єдності Сербії та Чорногорії в міжнародно-правовому сенсі було суто тимчасовим. Кордони Грузії, Азербайджану і Молдови, навпаки, міжнародно визнані в тому вигляді, в якому вони існували в СРСР. Тому стосовно них поняття «Територіальна цілісність» де-юре (хай не де-факто) продовжує діяти.

У будь-якому випадку при вирішенні конфліктних ситуацій доводиться вибудовувати баланс між двома протилежно спрямованими тенденціями – правом націй на самовизначення і територіальною цілісністю міжнародно визнаних держав. Україні, як і іншим державам, у даному питанні доведеться обирати між суперечливими чинниками. Як сумістити принцип непорушності кордонів (який є визначним для України в контексті деяких тенденцій в Криму, Закарпатті та у Східній Україні) з волею народів, які не бажають жити у складі «міні-імперій»? Універсальних рішень поки що немає, і їх доведеться шукати у кожній ситуації окремо.

Життя нас вчить – якщо не знаєш як вдіяти, поступай за правилами. Міжнародне право регулює відносини між специфічними суб'єктами права, якими є держави, нації та народності, що борються за національну незалежність, міжнародні міжурядові організації, державоподібні утворення. Міжнародне право — це особлива система юридичних норм. Особлива тому, що створюється суб'єктами даного правопорядку добровільно, і має спонукати суб'єктів до несилової співпраці між собою, спираючись на принцип «*res sunt servanda*» (лат. угоди слід дотримуватися). Примушення в міжнародному праві — винятковий засіб, який вживається Радою Безпеки ООН як компетентним органом лише з метою запобігання загрози міжнародному миру.

Нормоутворення в сучасній правовій системі засновано на вільно вираженій волі згаданих вище суб'єктів права. Таким чином, у міжнародному праві невірно використовувати такі поняття, як «закон», «законність», «законодавство», навіть якщо йдеться про обов'язкові рішення Ради Безпеки ООН. Наскільки виправдано, з точки зору міжнародного права, говорити про «прецедентність» явищ міжнародного життя? Тобто, чи можна стверджувати, що спосіб вирішення певної міжнародної проблеми стає прецедентом для схожих за ознаками інших міжнародних проблем? Базовий принцип побудови системи міжнародного права свідчить – система права складається з норм права. Норми права (а не прецеденти) є основою системи. Вищою судовою інстанцією в системі міжнародного права можна вважати Міжнародний суд ООН. Ст. 38 Статуту Міжнародного Суду ООН закріплює наступні види джерел, які лежать в основі його діяльності при розгляді справи та винесенні ухвали:

- 1) міжнародні конвенції, як загальні, так і спеціальні, хоч би як вони називалися б;
- 2) міжнародні звичаї як доказ загальної практики, визнані як правова норма;
- 3) загальні принципи міжнародного права, визнані цивілізованими націями;
- 4) судові рішення та доктрини найбільш кваліфікованих фахівців із міжнародного публічного права.

Натомість, російська доктрина міжнародного права визнає два види джерел: міжнародний договір і міжнародний звичай. Обґрунтовується це тим, що в російській правовій науці судовий прецедент і доктрина учених не визнається джерелом, а принципи міжнародного права закріплені в міжнародних договорах. Очевидне протиріччя російської позиції щодо незалежності Косова – при доктринальному запереченні можливості використовувати міжнародні прецеденти, Росія наполягає на застосуванні прецедентних

способів вирішення проблем у Придністров'ї та на Кавказі.

Здається невиправданим поширене використання прикметника «самопроголошена», коли йдеться про територію, яка прагне до незалежності. Невиправданим тому, що уявити собі інший (крім самопроголошення) спосіб отримати незалежність, просто не існує. Інша справа – механізм отримання незалежності. Він може існувати, або ні, його можна дотриматися, або ні. Конституція СФРЮ, наприклад, передбачала механізм виходу республіки зі складу федерації. Однак республіка мала сама оголосити про своє бажання виходу та провести необхідні процедури (референдум). Як бути, якщо конституція такого механізму не має чи конституція відсутня взагалі?

У більшості конфліктів, що набувають насильницьких форм, бойові дії ведуть до примусового переміщення значних мас населення і врешті-решт – до територіального розділення ворогуючих етнічних і конфесійних груп, до розколу держав на фактично самостійні одиниці (хоча сепаратистські утворення і залишаються невизнаними в міжнародно-правовому плані). В одних випадках (Нагірний Карабах, Абхазія, Косово) цей процес викликаний «етнічними чищеннями» і масовою втечею представників одного з етносів з районів проживання під тиском переможців. У інших випадках (Боснія і Герцеговина) розділення ворогуючих народів по своїх територіальних анклавів також є частиною мирного процесу. Проте багато в чому «загасання» конфліктів відбувається саме завдяки примусовому розмежуванню і масовому переміщенню населення. Деякі західні фахівці з конфліктології відкрито кажуть про те, що однією з умов міцного врегулювання міжетнічних і міжконфесійних озброєних конфліктів є відмова від змішаного проживання ворогуючих груп та їх географічне розділення по різних територіях, щоб їх можна було надійно захистити.

Будь-яка трансформація системи міжнародних відносин призводить до зміни базових принципів її організації. Очевидний розрив між нормами міжнародного права і новими реаліями. Спотворення загально визнаних раніше принципів законності, тлумачення їх залежно від того, на чію користь складається ситуація в конкретному конфліктному регіоні, примушує по-різному оцінювати співвідношення таких міжнародно-правових положень, як право народів на самовизначення і непорушність державних кордонів. Проблеми невизнаних держав в 2000-х роках існують у контексті тих доктрин і норм міжнародного права, що вже досить давно склалися і постійно опиняються в колізії з вельми суперечливою сучасною політичною практикою. З одного боку, лякає перспектива зламу норм, з іншого – виникають стимули шукати правові шляхи вирішення нових, сучасних проблем, керуючись політичними інтересами поточного моменту.

Можна констатувати, що в умовах становлення нової світової системи міжнародних відносин принцип дотримання територіальної цілісності держав втрачає своє значення, а спроби дотриматись його будь-якою ціною часто призводять до збройних конфліктів і врешті-решт – до насильства над волею народу.

Під невизнаними державами в сучасній політологічній літературі розуміють політико-територіальні утворення, що володіють ключовими атрибутами держави без зовнішньої легітимації суверенітету. Відсутність визнання не заважає відповідним утворенням фактично існувати на політичній карті світу й діяти в реальному контексті реальних міждержавних відносин. Отже, і міжнародним організаціям, і всій системі міжнародного права доводиться мати справу з подібними суб'єктами. Найяскравіший приклад – інтенсивне обговорення в 2006–2007 роках перспектив міжнародного визнання Косова. Безперечно, що лідери багатьох невизнаних держав дістануть можливість використовувати «казус Косова» для легітимації власної державності.

Міжнародне співтовариство тривалий час вважало проблему невизнаних держав скромишим явищем і похідною від збігу кон'юнктурних обставин, частиною гри світових

гравців, побічним продуктом регіональної боротьби за перерозподіл сфер впливу. Основна теза учасників дискусій навколо невизнаних держав полягає в неприпустимості виникнення збройних конфліктів. Поширеною є думка, згідно з якою оптимальною політикою в питанні невизнаних держав є збереження правового статус-кво. Однак, як свідчать спостереження, нерідко невизнані держави управляються значно краще, ніж ті, від яких вони від'єдналися.

Право невизнаних держав на самовизначення дедалі більше претендує на роль базового принципу сучасної світобудови, а принцип непорушності кордонів залишається, швидше, договірним, ситуативним. Однак ситуативність за своєю суттю є прояв «подвійних» стандартів: одним народам (на не завжди зрозумілих підставах) дозволяють реалізувати право на самовизначення, а іншим – у цьому відмовляють.

Спосіб вирішення косовської проблеми матиме безпосередній вплив на внутрішні процеси та зовнішню політику (в частині формування ставлення до схожих ситуацій в зонах розповсюдження національних інтересів) багатьох держав – Російської Федерації, США, Китаю, Іспанії, Туреччини, Македонії, безумовно Сербії, та інших.

Аргументованість ставлення України до способів вирішення Косовської проблеми буде показником здатності держави відігравати роль цивілізованого члена міжнародного співтовариства; ефективно розв'язувати подібні конфлікти із застосуванням багатосторонніх механізмів та інститутів; сприяти, в межах власних можливостей, політичній стабільності в Європі. Так само вірно і те, що визначеність позиції України в косовській проблемі ускладнить її відносини з тими державами, які мають інші погляди на процес вирішення, або покращить ці відносини у випадку збігу позицій.

В Україні небагато шансів прямо вплинути на розвиток ситуації з вирішенням косовської проблеми. З одного боку, Україна не залучена до роботи Контактної групи, яка взяла на себе основні практичні зусилля з організації переговорного процесу між сторонами. З іншого – Україна є контриб'ютором миротворчих сил КФОР і доволі активним партнером у двосторонніх відносинах з країнами регіону.

Косовська проблема зачіпає національні інтереси України на таких рівнях:

- субрегіональному та локальному – створюючи джерело політичної напруженості в регіоні, з яким Україна активно співпрацює економічно та політично;
- двосторонніх відносин зі США; Російською Федерацією; Китаєм; Сербією; Македонією; Албанією;
- функцій та обов'язків України в межах ООН, ОБСЄ; програм співробітництва з НАТО та ЄС.

Відсутність чіткої та зваженої позиції України може стати джерелом безпосередньої загрози її національним інтересам з двох напрямів – поширення внутрішнього сепаратизму та компрометації іміджу України зовнішніми чинниками.

Історія знає приклади порівняно швидкого переходу «самопроголошених» держав у розряд повноправних суб'єктів міжнародного права (Еритрея, Східний Тимор). Відомі приклади й іншого. Найстаріша з «практично держав», але така, яка наполегливо не визнається, це Китайська Республіка на Тайвані. Де-факто вона утворилася ще у 1949 р.

Інша стара проблема з цього ряду – Турецька Республіка Північного Кіпру. Її вважають «відгомолем» краху Британської колоніальної системи, а якщо подивитися ще глибше, то й розвалу Османської імперії. Суперечності між турецькою і грецькою общинами острова кілька разів переростали в кровопролитні війни і врешті-решт привели у 1974 р. до фактичного розділу острова за підтримки Греції і Туреччини. Список невизнаних держав час від часу поповнюється новими претендентами на «міжнародне громадянство».

Держави, які визнали незалежність Косова, мотивують своє таке рішення тим, що край Косово так чи інакше стане незалежним. Це відбудеться або підконтрольно, з урахуванням інтересів косовських сербів, або неконтрольованим шляхом, і тоді серби постраждають більше за всіх. Держдепартамент США заявляє, що незалежність Косова це питання компетенції не Ради Безпеки ООН, а самих жителів цього краю. Офіційна російська позиція щодо невизнаних державах зводиться до застосування одночасно і принципу територіальної цілісності, і права народів на самовизначення. Політичне керівництво Росії дає зрозуміти, що територіальна цілісність це не абсолют: даний принцип діє не скрізь і не завжди автоматично.

Що відбудуватиметься, після проголошення, а головне – після визнання незалежності Косова? Можна не виключати активні протести косовських сербів, ускладнення ситуації у Македонії зважаючи на її велику албанську меншину. Цілком реальна перспектива потрясінь крихкої структури Дейтонських угод 1995 р. щодо Боснії, складовою якої є Республіка Сербська. Боснійські серби вважають утворення нової косовсько-албанської держави загрозою своїй безпеці й мають плани «приєднати» сербську частину Боснії до Сербії.

Між іншим, хоч США не визнають Тайвань державою, але це не заважає Вашингтону зберігати зобов'язання перед Тайбеєм в питанні забезпечення безпеки. Правова основа цього – спеціальний Закон про відносини з Тайванем, прийнятий у 1979 р.

Можливо, подібний закон про відносини з невизнаними державами варто прийняти і Україні, врахувавши при його підготовці внутрішні та зовнішні інтриги, правові та інші пастки у зв'язку з тенденціями в Криму, на Закарпатті, проявами «східноукраїнського сепаратизму». Тоді за нашу політику в складних проблемах «визнати або не визнавати» не доведеться червоніти.